

Helyesírás-történet, művelődéstörténet: két tudományág dialógusa, különös tekintettel a huszita helyesírásra*

1. Ha a helyesírás-történethez úgy közelítünk, hogy – némileg távolabbról szemlélve – e terület különleges vonásait, más nyelvészeti részterületekhez való viszonyát, kapcsolatrendszerét kívánjuk számba venni, első gondolatunk leginkább egy kérdés formájában fogalmazódhat meg: magától értetődő része-e a nyelvtörténeti szintéziseknek a helyesírás-történet? Az erre adott válasz – a megjelent munkákból ítélve – igen sokféle lehet. Az a gyakorlat, melyet a „Magyar nyelvtörténet” című új tankönyv követ (KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., Bp., 2003.), s melynek lényege, hogy elvszerűen, minden egyes korszak kapcsán a helyesírási kérdésektől a szövegtanig kíséri figyelemmel a nyelvi rendszer alakulását, a maga nemében voltaképpen kivételnek, újításnak tekinthető. Jóval gyakoribb, talán tipikusnak is mondható az a tárgyalásmód, mely nem juttat ilyen következetesen kijelölt szerepet a helyesírás-történetnek, ám amikor a szálak oda vezetnek (márpedig nemegyszer oda vezetnek), akkor alkalmilag ezt a területet is a figyelem középpontjába állítja. Így találkozunk helyesírási részfejezetekkel a korábbi nyelvtörténeti tankönyvben, például „A nyelvemlékek nyelvi sajátosságai” című részen belül, majd a középmagyar és az újmagyar korszak áttekintése során (BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Bp., 1967. 64–72, 531, 565–7); így kap helyet „A magyar nyelv kézikönyvé”-nek történeti részében egy kis összefoglalás PAPP ZSUZSANNÁTÓL az ómagyar helyesírásról (KIEFER FERENC szerk., Bp., 2003. 67–8); így jelennek meg mai francia nyelvtörténeti munkákban (melyeknek újabban renszanszát éljük, s melyek igen széles körű áttekintésre vállalkoznak) olyan témakörök, mint például a XIX–XX. századi helyesírás reformkísérletek kérdésköre (vö. JEAN-LOUIS TRITTER, *Histoire de la langue française*. Paris, 1999. 238, 331–5). Mindezek a részfejezetek – hangsúlyozom – többnyire a maguk egységében, nemegyszer előzmény vagy folytatás nélkül bukkannak fel, anélkül, hogy a helyesírás kérdésköre rendszerszerű tárgyalásban részesülne. Ez egyszerre világít rá két jelenségre: arra, hogy a helyesírás-történet helyzetét a nyelvtörténeten belül bizonyos instabilitás jel-

* Elhangzott a VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus előadásaként 2004. augusztus 29-én.

lemzi; másfelől arra is, hogy valamilyen módon – mondhatnánk: akarva-akaratlanul – megjelenik benne.

Ez érthető is, hiszen ha úgy vetjük fel a kérdést, hogy ez a részterület az ún. belső nyelvtörténetnek mely részlegeivel érintkezik közvetlenül, a válasz könnyen és egyértelműen adódik: mindenekelőtt a hangtörténettel (az ómagyar korra nézve eleve kimondhatjuk, hogy egyik a másik nélkül elképzelhetetlen); azután a morfológiával (gondoljunk a szóelemző elv szerepére, s konkrétan például a jottista-ipszilonista háborúra, mely egy helyesírási vita keretében a magyar nyelv toldalékoló jellegének alapkérdéseit feszegeti); s természetesen a szintaxissal is, amint erre egyre jobban rávilágítanak azok a kutatások, amelyek – elsősorban KESZLER BORBÁLA úttörő munkáinak köszönhetően (KESZLER, A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig. Bp., 1995.; UŐ., Írásjeltan. Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története. Bp., 2004.) – az írásjelhasználatot állítják a figyelem középpontjába. Arról, hogy a szövegtannal is milyen elevenek a kapcsolatok, GALLASY MAGDOLNA kongresszusi előadása tanúskodik.

Előadásom voltaképpen tárgya azonban nem a nyelven belüli összefüggések, hanem a kifelé vezető szálak kérdésköre. A helyesírás-történet egyik legeredetibb, legkülönlegesebb vonását ugyanis abban látom, hogy váratlan távlatok nyílnak belőle olyan távoli (néha szinte megfoghatóan materiális, máskor egészen szellemi természetű) területek felé, mint például: 1. a nyomdászat kibontakozása, 2. a vallási mozgalmak kérdésköre, 3. az iskoláztatás és az írásbeliség története.

A továbbiakban – azokból a tapasztalatokból kiindulva, melyeket az említett tankönyv helyesírás-történeti fejezeteinek írása során szereztem, s azokat a gondolatokat tovább szöve, amelyeket a téma azóta ébresztett bennem – a fenti három területtel kapcsolatban kívánok jelezni vagy tágabb összefüggésbe helyezni néhány kérdést.

2. Kezdjük a nyomdászat történetével! Ennek kapcsán egy személyes vallomást nem hallgathatok el: valamennyi korszak munkálatai közül a legnagyobb élvezetet az jelentette számomra, amikor a középmagyar kor bemutatásához érve a XVI. századi magyar nyomdák történetét is belefoglaltam a tankönyv egy fejezetébe. Meglepő ez egy „belső nyelvtörténet”-ben? Igen. Kiiktatandó belőle? Úgy gondolom, hogy nem. Hogyan is lehetne Sylvester, Dévai, Heltai Gáspár helyesírási újításairól s egész rendszeréről úgy szólni, hogy nem érzékeltetjük azokat a belső törvényszerűségeket, melyek az első magyarországi (s egyben magyar nyelvű) könyvek előállításának komplex történetét jellemzik?

Egyetlen jelenséget emelnék ki. E kor helyesírási rendszereinek megalkotói igen gyakran egy személyben voltak bibliafordítók, nyelvtanítók, nyomdászok és helyesírás-alkotók. E bámulatos sokoldalúság logikája a következő. Az anyanyelvű Biblia előállításához először is tisztázni kellett a humanizmus szellemében az anyanyelv szabályrendszerét. (Innen a nyelvtanítás szükségessége, s innen Sylvester János két fő művének sorrendje: 1539: nyelvtana, 1541: Újtestamentum-fordítása.) Másfelől biztosítani kellett (adott esetben meg kellett teremteni) az előállítás technikai feltételeit, azaz a nyomdát. (Ezt tette ugyancsak Sylvester Sárvár-Újszigeten az 1530-as években.) Végül az utóbbival szoros összefüggésben (még a betűkészletre is gondolva!) át kellett gondolni, ki kellett alakítani azt a helyesírási rendszert, amely alkalmas arra, hogy egy immár szélesebb körű közönséghez eljuttassa a magyarra fordított könyvet. Efféle mesterség-társulások e korban Európa-szerte jellemzőek; példa erre egy jeles humanista tudós, a szintén XVI. századi francia Robert Estienne, aki egy latin nyelvű Újtestamentum kiadója, szótáríró és egyben nyomdász (TRITTER i. m. 79). S arra, hogy e hagyomány nálunk sokáig fennmaradt, idézzük Misztótfalusi pályáját, aki – még a XVII. század végén is – egy személyben volt nyomdász, egy megjobbitott Biblia kiadója s a helyesírás tudatos alakítója.

3. A helyesírás-történet és a vallási mozgalom története nálunk sok szállal összeshövődik. Két kérdéskör kínál itt sokirányú tanulságokat: először az ún. Huszita Biblia, később pedig a protestáns–katolikus helyesírás kettőssége. Más alkalmakkor (KOROMPAY KLÁRA, Művelődéstörténeti vonatkozások a magyar helyesírás történetében. In: MIHALOVICS ÁRPÁD szerk., Tanulmánykötet Jean Perrot tiszteletére. Bp., 2000. 51–9; UÓ., Grammaire et orthographe au carrefour d’influences linguistiques et littéraires [domaine hongrois, parallélismes français]. In: La circulation des hommes, des œuvres et des idées entre la France, l’Italie et la Hongrie [XVe–XVIIe siècles]. Napoli, 2004. 121–35) már felvettem azt a kérdést, hogy hogyan lehetséges ilyen végletesen távolinak látszó területek találkozása – szellemi irányzatok egyfelől; betű, hangjelölés: a legkisebb nyelvi szint írott formája másfelől –, ezért a gondolatmenetnek ezen a pontján nem általános kérdéseket kívánok tovább elemezni, hanem egy nagyon is konkrét, máig nyitott vitakérdéshez szeretnék legalább néhány szó erejéig hozzászólni. Még pontosabban: egy olyan kérdésre irányítanám a figyelmet, amely vitakérdés kellene hogy legyen, ám nem az.

15 évvel ezelőtt, 1989-ben jelent meg az Irodalomtudományi Közleményekben (118–26) SZABÓ FLÓRIS következő, már címével is figyelmet keltő írása: „Huszita-e a Huszita Biblia? Bírálattal és útkereséssel”. Sok szálon futó érveléssel, mintegy tíz különböző szempontot felvetve azt a gondolatot fogalmazza meg a szerző, hogy – a korábbi szakirodalom határozott vélekedésével szemben – az első magyar bibliafordítás aligha lehet eretnekek műve: nézete szerint ez a fordítás (s annak helyesírási rendszere is) „igazhitűek”, közelebbről ferences szerzetesek alkotása.

Ennek az írásnak a szakirodalomban vitát kellett volna keltenie. Ez a vita azonban elmaradt. Annyi történt, hogy az összefoglaló munkákba (lexikonokba, enciklopédiákba) azóta rendre bekerül egy figyelmeztető megjegyzés, mely szerint újabban ismét kérdőjelek merültek fel a Huszita Biblia huszita jellegével kapcsolatban. Kivételesen azért találkozunk e kérdés merlegelésével: kiemelnék egy rövid és igen árnyalt helyzetelemzést MADAS EDIT tollából, aki szerint SZABÓ FLÓRIS érvei „megfontolásra érdemesek és további filológiai, illetve irodalom- és helyesírás-történeti kutatásokat sürgetnek” (Középkori bibliafordításainkról: Iskolakultúra 1998/1: 50). Ugyanő arra is figyelmeztet, hogy a Huszita Bibliából „nem szabad sem ideológiai, sem felekezeti kérdést csinálni”, s a megoldást „az eddigieknél mindenképpen bonyolultabb összefüggésrendszerben kell majd keresni” (i. h. 51).

Mivel magyarázható az, amit egészében a szakirodalom hallgatásáról mondtunk? Tekintsük úgy, hogy a szakmai közvélemény számára a fenti írás megnyugtatóan lezárta a vitát? Ne inkább azon tündödjünk-e, hogy esetleg a vitaszellem, a kritikai szellem hiányát, lanyhaságát is tükrözheti ez a csend? E két szélső pólus között keresve az okokat persze konkrétabb elemek is megragadhatók. Például az, hogy a SZABÓ FLÓRISTÓL felsorakoztatott érvek olyan sokféle irányba vezetnek (a ferences rendtörténettől például Wiclif tanáig), hogy egyetlen kutató szakértelme aligha volna elegendő az összes szál megvizsgálására, egy valóban mértékadó válasz megfogalmazására. Egy tudományos tanácskozás viszont – amint erre MADAS EDITtel a közelmúltban ráébredtünk, felismerve az ötlet életrevalóságát – minden bizonnyal előbbre vihetné a nézetek tisztázását. „Sokszemközt” kellene tanácskozni, olyan szakemberek bevonásával, akik például vallástörténeti, liturgia-történeti, irodalmi és nyelvi megközelítésben, a cseh háttér ismeretében, tehát nemzetközi összefüggésekbe ágyazva tudnának hozzászólni e számunkra nagyon fontos kérdéskörhöz.

Addig is – úgy gondolom – legalább annyit meg kell tennünk, hogy hozzászólunk a sok közül ahhoz a területhez, ahol saját kutatói tapasztalatokkal rendelkezünk. Éppen ezért igen röviden, a lényegre szorítkozva összefoglalnám azt, hogy SZABÓ FLÓRIS dolgozatának helyesírás-történeti érvelésével kapcsolatban milyen fenntartások és ellenérvek fogalmazódtak meg bennem. Annál is inkább, mert a szerző megítélése szerint „a huszita eredet kérdése a helyesírás kérdésén áll vagy bukik” (i. m. 121).

Először is lássuk az ő idevágó érvrendszerének központi elemeit. Ezek a következők: a melléjel-használat nem Husz rendszerének kizárólagos jellegzetessége: megvan már előtte is, hiszen

az *i*-re tett pont vagy az *y*-on megjelenő két pont maga is mellékjel. Másfelől Husz is meríthetett valahonnan (például az izlandi, az ír vagy a héber hagyományból, esetleg egy külföldi egyetem közvetítésével). Márpedig ha így van, akkor egy magyar diák ugyanúgy hozzájuthatott mindezekhez, tehát ugyanúgy – azaz Husztól függetlenül is – létrehozhatta a maga mellékjelekre épülő rendszerét. A gondolatmenet egy további elemére, a ferencesekkel való kapcsolat kérdésére később térek ki.

Úgy gondolom, a fenti érvelésnek a leginkább támadható pontja az, hogy egy nagy horderejű újítás értékét, érvényét relativizálja: nem méltatja kellő figyelemre azt a tényt, hogy Husz János radikálisan új rendszert alkotott, s hogy a magyar mellékjeles helyesírás egész szellemében ezt a rendszert követi. Az, hogy az *i*-n vagy az *y*-on is van vagy lehet pont, nem több részletkérdésnél. Az azonban nem részletkérdés, hogy például a magyar /sz/ : /z/ fonémapár (de ugyanígy minden hasonló fonémapár) szembenállását mellékjel biztosítja; s egyáltalán, hogy az efféle fonémapárok – most először – írásban is elkülönülhetnek egymástól. Az egy hang – egy jel alapelvének (melyet a helyesírás történetében először Husz János mondott ki!) első megvalósulása ez a magyarban. Az, hogy az ír, az izlandi és a héber írás is használ mellékjeleket, természetesen igaz; ám ez nem mérhető annak jelentőségével, hogy a közeli Prágában, ahonnan a huszita mozgalom Magyarországra is kétségtelenül eljutott, egy tudatos alkotó a mellékjelezést állította konstrukciójának középpontjába, s hogy pontosan ugyanezt tette a magyar rendszer megalkotója is. Hangsúlyozni kell ezzel összefüggésben, hogy egy új helyesírási rendszer jogosan nevezhető alkotásnak, sőt tudatos alkotásnak. E tekintetben Cirill és Metód a legkimagaslóbb példa; ám még az ún. „székely rovásírás” kapcsán is (mely az ősmagyar kor végén keletkezhetett) arra emlékeztetett VÁSÁRY ISTVÁN (A magyar rovásírás. A kutatás története és helyzete: Keletkutatás 1974: 168), hogy az efféle rendszerek létrehozásában egyéni alkotók szerepével is számolni kell.

Úgy gondolom tehát, hogy a fenti gondolatmenet gyöngé pontja helyesírás-történeti szempontból nem is az a sok új magyarázati lehetőség, amit fölvet, mint inkább az a néhány alapigazság, amit figyelmen kívül hagy, s melyek lényegét a nyelvészeti szakirodalomban legvilágosabban KNEZSA ISTVÁN fejtette ki (Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp., 1952. 146–57, 172–9; A magyar helyesírás története. 2., jav. kiadás. Bp., 1959. 11–4). Ezek az alábbikában összegeezhetők: Husz rendszerének gyökeresen új volta, magának a konstrukciónak a szelleme (az oppozíciók biztosításának a követelménye), szerkezeti szempontból pedig ennek megoldási módja: a mellékjelezés. Ha mindezek fényében vesszük szemügyre a magyar Huszita Biblia helyesírását, megítélésem szerint nem lehet kétséges az a szellemi rokonság, sőt leszármazási viszony, mely ez utóbbit Husz rendszeréhez köti. Ha valóban a helyesíráson áll vagy bukik a Huszita Biblia huszita volta, akkor semmi okot nem látok arra, hogy a huszita eredetet megkérdőjelezzük.

Más kérdés az, hogy továbbra is vannak egyelőre feloldhatatlan ellentmondások. Joggal kérdezi SZABÓ FLÓRIS: hogyan válhatott népszerűvé a ferencesek körében egy huszita (azaz eretnekektől származó) helyesírás? A válasz egyelőre csak ez lehet: nem tudjuk. Az ellenérvet komolyan kell venni: olyan jelenségre mutat rá, melyet nem tudunk nyomon követni. (Annál is kevésbé, mert a Huszita Biblia után következő magyar nyelvű kódexek jó néhány évtizeddel későbbiek. A középkori könyvpusztulás hatalmas, 98-99%-os mértékéről itt sem szabad elfeledkeznünk; vö. MADAS i. h. 50, 51.) Ugyanakkor fontos, hogy különválasszunk két merőben eltérő kérdést: az egyik a rendszer eredete, a másik ennek továbbélése és elterjedése. Úgy gondolom, ha az eredetetésre nézve szilárd álláspontot lehetett kialakítani, módszertani tévedés volna ezt csak azért megkérdőjelezni, mert a későbbiek folyamán váratlan – egyelőre érthetetlen – fordulattal is számolni kell. Művelődéstörténet és helyesírás-történet itt valóban összefonódik, egyik a másik számára rendkívül sok tanulsággal járhat. Ez a konkrét eset azonban arra is figyelmeztet, hogy bizonyos kérdések különválasztásának az igényét megfogalmazzuk: időben visszafelé haladva például ne vonjunk le általánosító következtetéseket.

4. Az iskoláztatás története és az írásbeliség kérdésköre két, önmagában is hatalmas terület. Az, hogy a helyesírás-történetnek közvetlen köze van hozzájuk, olyannyira természetes, hogy könnyen az a látszat keletkezhet: ezeknek a kapcsolatoknak a mibenléte bővebb kifejtést úgyszólván nem is kíván. Figyelmeztető jelek azonban szerencsére itt-ott akadnak; jól tesszük, ha komolyan vesszük őket.

Ilyen jelzés volt számomra egy kérdés, mely a korai nyomtatványok tanulmányozása után s a misszilisek tanulmányozása közben fogalmazódott meg bennem. Az utóbbiak hallatlan tarka helyesírási képen tűnődve számba vettem, hogy alig 25 év alatt, az 1520-as évek végétől az 1550-es évek elejéig a következő új helyesírási rendszerek terjedtek el nyomtatásban: először a krakkói nyomtatványoké, azután Sylvesteré, vele párhuzamosan Dévaié, majd Heltai Gásparé. Mindez egy szűk emberöltő alatt! S innen a kérdés: Mit csinált ilyenkor egy iskolamester? Ha az iskola feladata az, hogy a tudás és a műveltség legszilárdabb, letisztult elemeit közvetítse: mi történik egy olyan korban, amikor egymást érik az újítások? Mit tehet ilyenkor az, aki a mintakövetésben mester kell hogy legyen? Az, hogy minden új rendszer kapcsán annak szerkezetéről s megalkotójáról egyaránt szólni kell, magától értődik. De gondolunk-e a használóra, s azokra a zökkenőkre, melyeket számára a normakövetés igénye jelent?

Az egyén szempontjának mérlegelése után érdemes tekintetünket ismét tágabb összefüggések felé fordítani. Ha elképzelünk egy nagy ívű helyesírás-történetet, s mellette a magyar írásbeliség hasonlóan nagy ívű történetét, felmerülhet az a kérdés, hogy ezek csomópontjai mennyiben hoznak felszínre párhuzamos jelenségeket, s mennyiben rajzolnak ki olyan aszimmetrikus jelenségeket, melyek akár felkiáltójel értékűek is lehetnek számunkra. A továbbiakban egy ilyen aszimmetriára szeretnék rámutatni.

A helyesírás-történeti tárgyalásmód vezérszempontjának – az első időkre nézve – a nyelveléktípusokból való kiindulás kínálkozott. Szórványok, Árpád-kori szövegek, kódexek, misszilisek, első nyomtatványok – ez a rend az anyag természetéből adódott, alkalmas volt a rendszer változásainak nyomon követésére, nem is szólván arról a pedagógiai haszonról, amit a nyelvelékelemzés szempontjaihoz való igazodás jelent. És mégis: ebből a tárgyalásmódból egyenesen következik, hogy a gyakorlati célú írásbeliségről, az írás laikus használatáról, az írásbeliség szélesebb körben való terjedéséről ott van szó először, ahol ennek a magyar nyelvelékek körében is világos lenyomata van: tehát a misszilisek korában (KOROMPAY, Helyesírás-történet. In: KISS–PUSZTAI szerk. i. m. 579). Ott jelenik meg a következő fontos idézet, Dévai Bíró Mátyástól (1538): „Továbbá ez tudomány, hogy olvasni és írni tudunk, ... imerre is hasznos, hogy egymásnak mindenikünk írhasson, ne kelljen minden kicsiny dologért más ember után járni.”

S itt érkezünk el egy olyan ponthoz, ahol jó félretenni saját – bármily megalapozottnak látszó – szempontrendszerünket, s elővenni valami mást. Például JAKÓ ZSIGMOND írástörténeti munkáit (JAKÓ, Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, 1977.; JAKÓ ZSIGMOND – RADU MANOLESCU, A latin írás története. Bp., 1987.); MADAS EDIT és MONOK ISTVÁN áttekintését a magyar könyvkultúra történetéről (A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig. 2. jav., bőv. kiadás. Bp., 2003.), vagy MÉSZÁROS ISTVÁNÉ-t a magyar iskolatörténetről (Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp., 1981.; Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Általánosan képző középiskolák. Bp., 1988.). Ugyancsak fontos, hogy beépítsük szemléletünkbe történész kollégák, különösen TÓTH ISTVÁN GYÖRGY úttörő munkáinak eredményeit, melyek a korai újkorra nézve a Kárpád-medence alfabetizációs viszonyait állítják a figyelem középpontjába (Mivelhogy magad írást nem tudsz... Bp., 1996.).

Milyen kép rajzolódik ki ezekből (főleg az előbbiekből) az ómagyar korra nézve? JAKÓ ZSIGMOND munkájából például megtudjuk, hogy az írásnak és a laikus társadalomnak az egymásra találása Erdélyben már igen korán, a XII–XIII. század fordulóján bekövetkezett (i. m. 27). Ebben a kolostori és a káptalani iskolák mellett a városi, sőt a falusi plébániai iskolák is egyre nagyobb szerepet játszottak, különösen a XIV. századtól (i. m. 29–31). Másfelől az a „megbízható középfő-

kú végzettség”, melyet a káptalani iskolák adtak, mind a papi, mind a világi értelmiségi pályákra alkalmassá tette az ifjakat (MADAS–MONOK i. m. 48), s az utóbbi pályák egyre keresettebbé váltak a városi írástudók körében. Jellemző ennek kapcsán a *litteratus* szó jelentésének alakulása: eleinte egyet jelentett a klerikussal, később viszont éppen azokat nevezték így, akik nem voltak felszentelt papok (JAKÓ–MANOLESCU i. m. 91). Mindez új megvilágításba helyezi az ómagyar kort, s különösen azt a XIV. századot, melyről a magyar nyelvű szövegelemek alapján alig tudunk valamit mondani. (Az Árpád-kori kis szövegek és a XV. századtól megjelenő kódexek között ez az ómagyar kor legrejtélyesebb százada.) Ha a jelzett aszimmetria tanulságait levonjuk, akkor egy dologban biztosak lehetünk: e kor magyar nyelvű írásbeliségének világa sokkal gazdagabb, sokszínűbb, élettel telibb lehetett, mint ahogy azt pusztán a ránk maradt magyar nyelvű szövegek – vagy inkább azok hiánya – alapján elképzelhetjük. Hasonló módon: e korok írástudó rétege kapcsán jó szem előtt tartani egyrészt azt a tényt, melyre MÁLYUSZ ELEMÉR utalt: „Az elit a XI–XII. században 150–200 főnyi lehetett” (Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 42); másfelől pedig ezt egybevetni és kiegészíteni mindazzal, amit az akkori és azutáni iskolarendszer kiépüléséről, a kolostori, káptalani, plébániai iskolák széles körű működéséről tudunk vagy sejtünk.

E különféle tudáselemeket mérlegelve talán olyan kérdések felvetésére is lehetőség nyílik, amelyekre pontos választ még nem tudunk adni. Hányan tudtak írni-olvasni a középkori Magyarországon, századról századra haladva? A lakosságnak hány százalékát, hány ezrelékét jelenthette ez? Mit jelentett közelebről ez a tudás? (Hiszen közismert, hogy az írás és az olvasás tanítása eleinte el is szakadt egymástól: sokan csak olvasni tudtak, mások írni és olvasni, ismét mások fogalmazni is: az *írás* szónak többféle értelme van!) Milyen nyelven (nyelveken) írtak és olvastak? Ez természetesen elvezet a latin és a magyar nyelv viszonyához, de elvezet a Magyarországon használt más nyelvek helyzetéhez is. Amint ezt egy nevezetes XVI. századi kolozsvári szabómester, Szegedi György példája mutatja, aki arról volt híres, hogy latinul, magyarul és németül ugyanolyan elegánsan fogalmazott – írásban (JAKÓ–MANOLESCU i. m. 95).

Az ilyen és ehhez hasonló kérdések olyan távlatokat adnak az írásra vonatkozó kutatásoknak, hogy ez utóbbiak már nem képzelhetők el sem a szorosan vett helyesírás-történet, sem más, klasszikus tudományág keretei között. Jó itt emlékeztetünkbe idézni azokat az új gondolatokat, melyek a paleográfia feladatainak számbavétele kapcsán hangoztak el, s azt az igényt fogalmazták meg, hogy e tudományág az írásosság (írásbeliség) története révén „a régi írásos művelődés egészét átfogó, önálló történeti kutatási ágga” alakuljon át (JAKÓ–MANOLESCU i. m. 9). Úgy gondolom, hasonló szálak vezetnek a helyesírás-történettől is az írásbeliség története felé. S ha a távlatokról még merészebben gondolkodunk, akkor voltaképpen az írásbeliség–szóbeliség kettős kérdésköréhez jutunk el, mely ma sokféle kutatás számára jelent termékeny, eredeti megközelítési módot. (Közép-Európára nézve vö. ANNA ADAMSKA, *The Introduction of Writing in Central Europe [Poland, Hungary and Bohemia]*. In: MARCO MOSTERT szerk., *New Approaches to Medieval Communication*. Turnhout: Brepols, 1999. 165–190.) Reményeim szerint egyik központi kérdése lehet ez a jövő nyelvtörténetének is. S ez föltehetőleg nemcsak szempontrendszerünk tágulását jelenti majd, hanem magában rejti új területek felfedezésének, jelenlegi határaink átlépésének, tudásunk megújulásának az ígérését is.

KOROMPAY KLÁRA